

HOMOKI-NAGY MÁRIA

A szolgálati szerződés tartalmi elemei a 18. századi mezővárosok joggyakorlatában

A 18. század magyar magánjogi rendszerében az egyes szerződési típusokra vonatkozó szabályok jelentős részét a szokásjog által formált joggyakorlat alakította ki és éppen ezért ahhoz, hogy az érvényes szabályok megállapíthatók legyenek kizárólag a fennmaradt levéltári forrásokra lehet támaszkodni. A szerződési típusok fontos csoportját képezték a munkavállalásra irányuló megegyezések, köztük is elsősorban a szolgálati és a vállalkozási szerződés.¹ Miután mindkét szerződési forma kizárólag a felek megegyezésén alapult a szokásjog által kialakított gyakorlatot törvények csak elvétve befolyásolták.

A munkavállalásra irányuló szabályok történeti gyökerei a magánjog általános szabályai között fejlődtek ki, a jogtörténész feladata ezen történeti gyökerek feltárása.² Jó támpontot nyújtanak ehhez a feladathoz a mezővárosokban élő jobbágy-parasztok között kötött szerződések, melyek egy részét írásban is rögzítették, így bizonyos keretszabályokat már ezekből az egyezségekből is meg lehet állapítani. De a szerződések lényeges tartalmi elemei csak azokból a peres iratokból szűrhetők le, melyek a munkaadók és a munkavállalók közötti viták rendezése kapcsán keletkeztek.

A munkavállalásra irányuló szerződések közül a szolgálati szerződések egy sajátos, bár a jobbágyok körében igen elterjedt formáját elemzem, mégpedig azokat, amelyeket a jobbágy gazdák kötöttek a pástorokkal. Természetesen a szolgálati szerződések körébe tartoznak a házi cselédekkel illetve a céhek szervezete körében a mestereknek az inasokkal és a legényekkel kötött megegyezései is, de e sajátos viszonyok között keletkezett szerződéseket e tanulmány keretei között nem elemzem.

A szolgálati szerződés történetileg a bérleti jogviszonyból fejlődött ki, s annak sajátos típusát jelentette, mivel a munkavállaló saját munkaerejét bocsátotta

---

¹ Jelen tanulmányt Nagy László professzor úrnak ajánlom, aki a munkajogi viszonyok sajátos szabályaira igyekezett hallgatóinak figyelmét ráirányítani.

² E tanulmány megírásához szükséges levéltári anyagok feltárása az OTKA T030142 támogatásával valósult meg.

a munkaadója rendelkezésére. Ezt Frank Ignác úgy fogalmazta meg: „a deák szó locatio-conductio bér munkára is kiterjed; magyarul pedig ezt úgy mondjuk: szolgálatba vagy bérbe állani, fogadni, munkát adni, vállalni.”³ Ugyanakkor Szlemenics Pál mindezt úgy határozta meg: „bérbeadáson-vevésén, azon magánmegálló terhes egyezés értetődik, mely által valaki [...] szolgálai munkáját egy bizonyos bérért másnak lekötelezi.”⁴ Wenzel Gusztáv a szolgálati szerződés fogalmának meghatározásánál értékítéletet is mondott, amikor úgy fogalmazott: „a közönséges munkaerő tekintetében kötött szerződések főképp azon szolgálat teljesítésekre vonatkoznak, melyek a kötelezett személyében különös ügyességet vagy képzettséget fel nem tételeznek.”⁵ Ez a meghatározás azt sugallja, hogy semmilyen külön képzettségre nem volt annak szüksége, aki egy másik ember szolgálatába szegődött. Bár a jobbágy-paraszttság körében kötött szolgálati szerződések is alátámasztják ezt a nézetet, mégis azok a zsellérek, akik nem rendelkeztek urbáriális telekkel, s ezért pásztorkodásra adták fejüket, a mindennapok során olyan gyakorlati tapasztalatra tettek szert, melyet akár bizonyos képzettségnek is tekinthetünk, különösen akkor, ha figyelembe vesszük, hogy a pásztrok gyerekkoruktól fogva tanulták az öreg béresektől ezt a mesterséget. Az így megszerzett tudás, tapasztalat tette képessé őket arra, hogy azt a felelősségteljes munkát elvállalják, mely az állatok őrzésére irányult elsődlegesen.

A 18. századi magyar joggyakorlat azt bizonyítja, hogy a jobbágy-paraszttság körében kötött szolgálati szerződés olyan kétoldalú jogügylet, melyben a munkavállaló, a másik ember szolgálatába lépő, meghatározott szolgálat elvégzésére kötelezte magát, melyért a munkaadó ellenértéket fizetett. A szolgálati szerződés *szükségszerű* tartalmi elemei közé tartozott annak a szolgálatnak a meghatározása, melyre a jobbágy kötelezte magát,⁶ valamint az érte járó ellenszolgáltatás pontos rögzítése. Szükség volt erre, mert ahogy Wenzel fogalmazott: „Régibb jogunk szerint is minden szabad ember személye tehetségeinek és munkásságának ura volt és csak saját szabad lekötelezésének folytán tartozott másnak dolgozni vagy szolgálatot tenni.”⁷ A szolgálat rögzítése mellett az ellenérték módját is rögzíteni kellett a megállapodásokban, mert a 18. századi joggyakorlat nem tette kötelezővé, hogy a munkaadó, a gazda készpénzben fizesse ki a szolgálatába szegődött ember munkadíját. Rendszerint egy évre való élelmet, ruhát, ellátást és ezen felül meghatározott bért kellett a munkaadónak teljesíteni. A szerződés érvényességéhez általában nem kívánták meg az írásbeli

³ FRANK IGNÁC: *A közigazság törvénye Magyarhonban.* (a továbbiakban: FRANK) Buda. 1845. 704.

⁴ SZLEMENICS PÁL: *Közönséges törvényszéki polgári magyar törvény.* (a továbbiakban: SZLEMENICS) 1823. III. 148.

⁵ WENZEL GUSZTÁV: *A magyar magánjog rendszere.* (továbbiakban: WENZEL) Budapest. 1874. II. 217.

⁶ SZLEMENICS: „mely munkákat tartozék tenni a bérbeadó fél, az egyén határozza meg.” III. 151.

⁷ WENZEL: 220.

formát, kivéve ha maga a mezőváros fogadta szolgálatába a bérest. Ilyen esetekben a város által vezetett jegyzőkönyvekben rögzítették a megállapodásokat, melyekből a szolgálatért járó ellenérték is pontosan meghatározható. „Dékány Gergely, Balázs Mihály bíró úr és Jenei Mihály esküdt bíró úr által város részére öreg béresnek állított, esztendeig mostani Szt. György naptól fogva leszen bére: készpénz 100 forint, egy mázsa só, két pár új csizma, egy köből búza vetés a maga magjából, egy köből árpa vetés a maga magjából, tíz köből búza kenyérnek való, három köből árpa kenyérnek való.”⁸ Egy gyermek éves szolgálatának bére kevesebb volt, mint az öreg béresé, hiszen felelőssége is csekélyebb volt: „a fiú egy esztendeig való bére szegődség szerint volt 4 forint, egy egész ruha, lábbeli bakancs, egy harmadfűre való üsző, egy marha teleltetésére egy kocsi szalma, egy véka kendermag.”⁹

E szerződéseket általában egy évre kötötték, melynek szabályát az 1723:66. tc. határozta meg.¹⁰ Ennek értelmében általában az év elejétől az év végéig tartott a szolgálat, kivéve a juhászokat, akik Szt. György naptól, illetve a kanászokat, akik Szt. Demeter naptól szegődtek el egy évre. „A szolgálatoknak ideje, ha csak másképp nincs az egyezés, ujj esztendőől fogva utolsó decemberig tart; mindazonáltal a sertéseknek és a juhoknak pásztorjaik (a kanászok és a juhászok) különböző időt tartanak. Amazok Szt. György napkor ezek Szt. Demeter napkor kezdik szolgálatjukat és a következő esztendőben ugyan azon ünnepek előtt való napokon végzik.”¹¹ A szerződében kikötött munkabér csak akkor járt a szolganak, ha a szolgálati időt teljes egészében kitöltötte. Ha a szerződés idejének lejártá előtt félbehagyta a munkát, akkor csak annyit kapott, amennyi az elvégzett munkáért járt neki. Borsos István Grétsi István 9 sertését vállalta makkoltatni 1790-ben Szt. Mihály naptól Szt. György napig, azaz hét hónapra, mely szolgálatért Grétsi előre fizetett 20 forint 15 krajcárt. Borsos azonban csak három hónapig makkoltatott, ezért a munkaadó az el nem végzett négy hónapi makkoltatásért járó bért visszakövetelte szolgájától. Ezt a város törvényszéke is jóváhagyta, s ítéletében kimondta: „ha Grétsi István sertéseire többet költött maga szenvedje.”¹² Ez az ítélet mutatja, hogy ha a szolga ok nélkül szegte meg a szerződést, az esetleges többletköltségeket a szerződésszegőnek kellett viselnie. Szintén a szerződés idejének ki nem töltésével vádolta meg a gazda Csekei Mihály szolgáját, aki mindösszesen hét hónapot töltött a gazda szolgálatában. Mi-

⁸ Csongrád Megyei Levéltár Makói Fiókleveáltára (továbbiakban: CsMLM.) V.A. 101. B/2 1808. április 18.

⁹ Csongrád Megyei Levéltár Szentesi Fiókleveáltára (továbbiakban: CsMLSz.) V.A.102.b/4 805/1800.

¹⁰ Magyar Törvénytár. 1899. 1723:66. „Hogy a földművelés és a marhatenyésztés körül s házi munkákban is szolgálattelvő nem nemes szolgák bérének megszabása, s a szolgálat idejének mindenütt új év körül megkezdése tekintetében a megyék, az állapot és helyzet szerint, rendet és üdvös intézkedéseket teheszenek és tenni tartozzanak.”

¹¹ KELEMEN IMRE: *Magyar hazai polgári magános törvényről írt tanítások (Czövek István szerint)*. (a továbbiakban: KELEMEN) Pest. 1822. II. 571.

¹² CsMLSz. V.A. 102. b/2. 509/1791.

vel a gazda a szolga munkáját rossznak és haszontalannak mondta, ott hagyta gazdáját, mely cselekedete miatt nem kapta meg a bérét. A mezőváros törvényszékének ítélete szerint: „a világ előtt ismeretes igazság az, hogy Csekei Mihály csendes dolgú, eképpen dorgálásra érdemes, arravaló nézve, mint bevett törvény az gazdáknál: hagyott szolgának semmi bére. Elégedjen meg azzal, ami fizetést felvett.”¹³ Hasonló eset fordult elő Kocsis János béres és gazdája B.Nagy Ferenc között. A béres az egy esztendei szolgálatból csak 15 hetet dolgozott, s ezért gazdája csak a ledolgozott időre akarta bérét megfizetni. Ez nem tetszett a szolgának s a város törvényszékéhez fordult. A bírák azonban azt az ítéletet hozták: „Kocsis Jánosnak, ha elegendő oka lett volna arra, hogy a gazdáját darab időben elhagyja, azt kellett volna annak idejében az illető helyen bejelenteni. Minthogy azt nem cselekedte az eltöltött időre esendő bérére ilyen computus tétetett: lett volna a bére egy esztendőre: készpénz 24 forint, egy negyedfű üsző 36 forint, egy köből búza vetés 9 forint, egy köből árpa vetés 5 forint 30 krajcár, egy suba 7 forint 30 krajcár, egy kankó 3 forint, egy pár új csizma 6 forint, egy pár fejelős csizma 3 forint, egy pár bocskor 1 forint 8 krajcár, összesen: 95 forint 8 krajcár. A 15 ledolgozott hétre jár összesen 27 forint 36 krajcár. A gazda ebből már megfizetett foglalóba készpénzt 6 forintot, majd egy forintot, egy köből búzát 5 forint 30 krajcárért, ismét készpénzt egy forint 30 krajcárt, majd egy forintot, egy pár új czizmát 5 forintért, egy pár fejelőset 5 forintért, és egy pár bocskort egy forint 8 krajcárért. Összesen 25 forint 8 krajcárt, ezért a gazda tartozik még szolgájának adni egy forint 8 krajcárt.”¹⁴

Ezek az idézett szerződések azt mutatják, hogy ha a szolga a kikötött egy esztendőt nem töltötte ki a gazdájánál, s őt idő előtt elhagyta, ha jó munkát végzett, az elvégzett munkáért járó bért a gazdák megfizették, sőt a mezővárosok törvényszékei is hasonló gyakorlatot követtek. Ugyanakkor a szakirodalomban arról írnak a jogtudósok, hogy ha a szolga ok nélkül hagyja el idő előtt gazdáját, akkor nem jár neki a kialkudott bér. „A munkáknak bérbeadásokban, ha a kifogadás állott, hogy a munkák véghez menjenek vagy ne menjenek, vagy hogy azokat addig is másnak ugyanazon bérért kiadhassa, p.o. a szolgát igaz ok nélkül az ura elkergeti az egész bért lehet kérni; ellenben pedig ha a bérbeadó betegség vagy más akadály miatt a munkát meg nem teheti, arra az időre jus szerint semmit sem kívánhat; sőt ha magát gonoszul elvonja, a mi rövidséget tett, azt a bérbefogadónak pótolni tartozik.”¹⁵ Ezt a tanítást részben igazolja az a fentebbi jogeset, amikor a törvényszék azt mondta a szolgának, hogy ha elegendő oka lett volna arra, hogy szolgáját elhagyja, azt miért nem jelentette, mert csak ebben az esetben tarthatott volna igényt a teljes munkabérére. Minden más

¹³ CsMLSz. V.A.102.b/1. 273/1778.

¹⁴ CsMLM. V.A.101.b/1. 1805. október 14.

¹⁵ KELEMEN: II.573. ; Bónis György is Pest-Buda joggyakorlatát vizsgálva arra a megállapításra jutott, hogy ha a szolgák egy évre szerződtek, akkor azt az időt ki kellett tölteni, ellenkező esetben nem járt bér. BÓNIS GYÖRGY: *Buda és Pest bírószági gyakorlata a török kiűzése után. 1686–1708.* Budapest. 1962. 227–230.

vonatkozásban a 18. századi mezővárosi joggyakorlat nem igazolja azt az állítást, hogy a szolga semmit sem kívánhat, még akkor sem, ha betegsége miatt esett ki a munkából. Épp ellenkezőleg ítélte a törvényszék. Kállai György 1782-ben állt Korona Mihály szolgálatába, aki Szt. György naptól új esztendő napig megígért béréből egy nyári malacot és 3 forint 36 krajcárt visszatartott. A gazda a törvényszék előtt azzal indokolta eljárását, hogy a legény az elvállalt nádvágásban sokat henyélt és az időt vesztegette. A bíróság indokoltnak látta a gazda előadását, s jóváhagyta, hogy a legény béréből 3 forintot visszatartson. Ugyanakkor „a bérben ígért nyári malacot, nem különben három napi betegségéért elfogott 36 krajcárt törvénytelennek lenni találta”¹⁶ és ennek megfizetésére kötelezte a gazdát. Ez az ítélet azt jelzi, hogy a mezővárosi gyakorlatban a szolga betegségét nem rótták a terhére, arra az időre ki kellett fizetni a bért, de a szolga lustaságát már büntették, ezért a kialakult bérnek csak egy részét kellett megfizetnie a gazdának. Mivel a gazda a város törvényszékének ítélete ellen nem fellebbezett az úriszékhez, feltételezhető, hogy ez a döntés a mezővárosban elfogadott gyakorlatot tükrözi. Az elszökött szolgának viszont semmit nem kellett fizetni, amit bizonyít az az eset, amikor a pusztakeresztúri kertészségben lakó Violáné szökött szolgáját, Pósa Pált perelte, aki adósságot is hátrahagyott. A szolga elismerte tartozását, de a szolgálatban töltött két hónapi munkájáért követelte a bérét. A város törvényszékének ítélete egyértelmű volt: „Az elszökött szolgának bére nincsen. Adósságát a szolga köteles megfizetni.”¹⁷ A mindennapi gyakorlatot tükröző jogesetek egyúttal azt is bizonyítják, hogy a szokásjog uralta joggyakorlatban egymástól eltérő megoldások is kialakulhattak.

Szükségszerű eleme volt a szolgálati szerződéseknek a szolgálat idejének rögzítése, mivel előfordulhatott, hogy a szolgák egy évnél rövidebb időre szegődtek el, például, amikor az állatok teletetését vállalták.

A szolgálati szerződések szükségszerű tartalmi elemei mellett meg kell vizsgálni a *lényeges szerződési elemeket* is. Ezek határozták meg ugyanis a szolgálatot vállaló béreseket feladatait és kötelezettségeit: „az elfogadó jogot nyert az ígérőtől azt követelni, amit ígért; ezt pedig a megfelelő kötelelem terheli az ígéreteket teljesíteni.”¹⁸ Miután e szerződési típusokat gyakran nem rögzítették írásban, a szóbeli szerződések esetében pedig csak a fennmaradt peres iratokból határozhatók meg a béreseket terhelő kötelezettségek. E feladatok lényegét az a tény határozta meg, hogy a béres *felelős őrizetbe* kerültek a reá bízott állatok. Ezt egy 1784-ben megfogalmazott mezővárosi törvényszék az ítéletében a következőképpen határozta meg: „mindenütt bevett törvény az, hogy az öreg béresnek áll az, hogy a gondviselése alá adatott jószágának gondját viselje és ha kár történik, arról felelni avagy adózni köteles.”¹⁹ Az iratokban olvasható

¹⁶ CsMLSz. V.A. 102.b/2. 402/1784.

¹⁷ CsMLM. V.A.101. b/1. 1806. augusztus 21.

¹⁸ WENZEL: II. 207.

¹⁹ CsMLSz. V.A.102. b/2. 414/1784.

„gondját viselje” kifejezés elsősorban az állatok őrzését és gondozását jelentette, melynek tartalmát a szokásjogi normák határozták meg. „Kabai András (béres) tanúi letett hitek után vallják, hogy Kabai Jenik úr marháit mindenkor istállóban, elegendő takarmánnyal táplálván, jól teleltette.”²⁰

A felelős őrzés tartalmát a mezővárosi joggyakorlatban tágan értelmezték, mert a gazda *értesítésének kötelezettségét* is tartalmazta, sőt ha az állat megbetegedett vagy elveszett, a béres köteles volt azonnal az állat gyógyítását megkezdeni illetve az állat keresésére indulni.

A gazda azonnali értesítése miatt mentesült a felelősség alól Kabai András, aki teleltetésre vállalta a marhákat. Ezek közül egy megdöglött. A kár nem a béres gondatlansága miatt keletkezett hanem azért, mert az állat beteg lett, és ahogy a tanúk állították: „belső nyavalya miatt történt, mert olyan belső része, mint a borjú tartója jött ki belőle, melynek megdagadása miatt el kellett a tehénnek vesznie.” A tehén betegségét látva a béres „hamar hírt adott a gazdának, menne ki, de az úr ezt halogatta, majd azt parancsolta hajsák a házához és az állat ott döglött meg.”²¹ Miután a törvényszék bizonyítottan látta, hogy a béres a tőle elvárható gondosságot mutatta, a felelősség alól felmentette.

„Mindezek rögzítése azért volt fontos, mert ha a jobbágy őrizetére bízott jószág elveszett vagy azért mert elkóborolt vagy azért mert ellopták vagy megbetegedett illetve megdöglött, az így keletkezett kárt, ha a béres vétkes volt köteles volt a gazdának megtéríteni. Kunos András gulyás ártatlanságát azzal tudta bizonyítani, hogy „a marháinknak nagydöge lévén, valósággal a maga dögiben veszett el, melyet a Tarján József csikósbojtár által a disznóhalom eriben a kosok között megtalált egy darab bőre valósággal bizonyítja, s hogy az Korsós Mihálynak (gazda) üszeje volt, annak bal combján volt billeg most is látható betűje bizonyít.”²² A bíróság elegendőnek tartotta, hogy a gulyás az elhullott állat bőrét felmutatta, mert így mentesíthette magát a lopás vádja alól. A bíróság a gazda keresetét elutasította. A jobbágy-paraszttság körében általános szabálynak mondható, hogy a pásztor mentesülhetett a felelősség alól, ha a megdöglött állat bőrét nyilvános helyre kiterítette. Ha az állatbört elrejtette, akkor a szándékos károkozás, súlyosabb esetben a lopás vádja alól nem mentesülhetett. Mikecz Mihály elbitangolt marháját kereste Kunos András számadó béresen, aki azt állította, hogy az állat betegségben megdöglött és a húsát sem lehetett megenni. Ugyanakkor a keresett állat bőrét a szállás padlásán, elrejtve találták meg. Ez a tény elegendő volt a törvényszék számára, hogy a bérest a marha árának megtérítésére kötelezzék, s kimondják: „a pásztoroknak semmi nemű bitang marhát magok előtt ne lappangassanak, hanem a közelebb való Jurisdictionnak minél hamarabb általadják, annyival is inkább annak levágását

²⁰ CsMLSz. V.A.102.b/1. 284/1778.

²¹ CsMLSz V.A.102.b/1. 284/1778.

²² CsMLSz.V.A.102. b/2. 582/1793.

keményen tiltják, ha megdöglött, a város bírójának kötelesek azonnal hírt adni.”²³

Egy másik gazda szándékos károkozás miatt perelte béresét. E súlyos vád alól csak azért mentesülhetett a béres, mert a törvényszék bizonyítottan látta, hogy a bikát ért „szerencsétlen szúrás vagy vágás éjjel történt, oly időben, amikor majd lehetetlen oly kemény és szilaj állatot akol nélkül megőrizni, sőt az éjjeli vigyázásra parancsolatja (a béresnek) nem volt, neki vétkéül tulajdonítani nem lehet.”²⁴ Lehetetlen dolog teljesítését a szokásjogi gyakorlat sem kívánta meg, sőt a gazdákat tiltotta ilyen munkák megkövetelésétől.

A béres gondosságát bizonyítja az az eset is, amikor a pásztor látva, hogy a reá bízott állat beteg, kicsapta a szénáskertbe feltételezve, hogy ott majd javul az állapota. Ezzel egyidőben ugyanakkor elmulasztotta gazdáját értesíteni. Miután az állat éjszaka megdöglött, a gazda arra hivatkozva, hogy a béres az elvárható gondosságot elmulasztotta, az állat árát követelte. A törvényszék figyelembe vette, „hogy a béres vétkesnek láttatik, hogy eleve hírt nem adott gazdájának ökre betegségéről, de mivel a gazda maga is tapasztalta az állat elcsüggedését és arról rendelkezést nem tett, a béres pedig oly reménységgel vezette az ökröt a szénáskertbe, hogy meggyógyul”²⁵ a gazda követelését elutasították. Ezzel azt is jelezték, hogy bár a felelős őrzés terhe a béresé, de a gazda is köteles az állataira vigyázni különösen akkor, ha már maga is látta az állat betegségét. Az említett példák azt jelzik, hogy ha a béres a tőle elvárható gondosságot bizonyította, keresésére indult az elveszett állatnak, a betegségben elhullott állat bőrét felmutatta, akkor mentesült a keletkezett kár megfizetésének kötelezettsége alól. Ha azonban vétkessége bebizonyosodott, akkor felelőségét is megállapították. Ezt a felelősséget rögzítette egy egyezségben Szelecskei Mihály, amikor azt vallotta: „Pálovits Ferenc urammal, akinél béres voltam gondviselésem alól ellopott ötöd magával való lovainak kára megtérítésében, oly módon egyeztünk, hogy a bérembe adott harmadfű üszőt visszaengedem 18 forintba, oly feltétellel, hogy ha az ellopott lovak megkerülnek, gazdám a 18 forintot visszafizesse.”²⁶ Négyesi János 1793-ban vásárolt egy fias tehenet és azt „a réten lakó marhák közé hajtotta Fábián Miska eleibe.” Juhász Jakab béresét pedig kiküldte a rétre, hogy az ökröket hajtsa haza. Juhász azonban inkább kinn maradt a réten, s maga helyett Fábián Miskát küldte. Eközben a fias tehén elveszett, de Juhász csak a hatodik napon értesítette gazdáját. A törvényszék ítélete egyértelmű: „Juhász Jakab az ökrök hazahajtására nem pedig az egyéb marhák őrzésére küldetett ki a rétre. Ha az őrzést és a számadást önként magára vállalta, az elveszett tehénért hasonló más tehenet adni köteleztetik, annnyival is inkább, minthogy azon tehennek elvesztét hatod napra adta tudtára a gazdájá-

²³ CsMLSz V.A.102.b/3.646/1795.

²⁴ CsMLSz V.A.102.b/2. 465/1790.

²⁵ CsMLSz.V.A.102.b/1.272/1778.

²⁶ CsMLSz V.o.1. 1822. január 4.

nak.”²⁷ Érdemes összehasonlítani a fentebb említett két eset kapcsán keletkezett ítéletet. Mindkét esetben az értesítési kötelezettségének nem tett eleget a béres. De amíg az egyik a beteg állatot kicsapta a szérűskertbe, azért, hogy ott gyógyuljon, azaz a gondozási kötelezettségének eleget tett, addig a másik esetben a szolga nem a reá bízott feladatot végezte el, azaz nem hajtotta haza az ökröket, hanem önként, a réten maradt más marhák őrzésére. De amikor az önként magára vállalt állatok őrzésében vétkesnek bizonyult, ezt a vétkes magatartását még fokozta azzal, hogy az értesítési kötelezettségének sem tett eleget. Ezért határozhatott úgy a törvényszék, hogy az első esetben mentesítette a szolgát a kártérítési kötelezettsége alól, amíg a második esetben a keletkezett kár megfizetésére kötelezte. Az utóbbi esethez hasonló történet fordult elő. Kajvera Kis Istvánnak volt egy üszője, amely mindig elbitangolt és hol Szalai György marhái között találták, hol a szállásra történő kihajtáskor Kuti Ferenc marhái közé ment. Amikor Kuti cselédje az idegen földre barangolt jószágot el akarta hajtani, Kajvera Kis István csordása azt mondta a többinek ne zavarják el, nem vész az el. Egyik nap azonban mégis elveszett a jószág, s bár a csordás azonnal a keresésére indult, a gazdát is értesítette, de az üszőt nem találta meg. A törvényszék a csordásnak azt a mondását, hogy az idegen állatot ne zavarják el, nem vész az el, úgy értelmezte, hogy ezzel a csordás önként magára vállalta az üsző őrzését, s miután az elveszett, a keletkezett kár felét neki kellett megfizetni. A törvényszék a gazdát kötelezte a kár másik felének viselésére, „mert tudta, hogy üszője csavarog, jobban kellett volna arra vigyázni.”²⁸ Ebben az esetben a törvényszék a gazda és a szolga magatartását vetette össze, mivel mindkettő vétkes volt az állat felügyeletében, egyik azért mert tudta, hogy elbitangol az állat, mégsem vigyázott rá, a másik pedig ugyanezen tudás alapján önként vállalta más jószágának az őrzését, így a kárt a törvényszék megosztotta. A gazda magatartásának megítélése hasonló ahhoz az esethez, amikor a beteg állat gondozására nem fordított figyelmet a gazdája.

Az értesítési kötelezettség sajátos formáját figyelhetjük meg a következő esetben. Sós István 1762-ben az állatok teletetését vállalta azzal a kötelezettséggel, hogy „tavaszra kelvén, midőn a barom összeveretett, híradással legyen, amikor a maga marháinak hajtására gondolna.” A béres ezt elmulasztotta. Kihajtotta a legelőre az állatokat, ahol farkas támadás következtében az egyik tehén odalett. A gazda követelte a kár megtérítését, a törvényszék azonban ez esetben is a gazda és a béres magatartását vetette össze. Mindketten vétkesnek bizonyultak, mert a béres elmulasztotta az őt terhelő értesítési kötelezettséget, a gazda viszont a jó gazda gondosságának nem felelt meg, mivel „tudván az időnek kinyílását, tartozott volna maga jószágának gondviselésére gondolni, mint-hogy már szomszédai is készültek a marhák elhajtására.”²⁹

²⁷ CsMLSz V.A.102.b/3. 597/1794.

²⁸ CsMLSz V.A.102.b/2. 408/1784.

²⁹ CsMLSz V.A.102.b/1. 9/1762.

Miközben látjuk, hogy a mezővárosok törvényszékei nemcsak a pásztorok gondos magatartását mérlegelték, hanem a gazdától elvárható gondosságot is vizsgálták, gyakran a gazda magatartása miatt keletkezett kár viselésére a gazdát kötelezték. Már a fentebbiekben is előfordult, hogy a törvényszék nem kötelezte a bérest olyan kár megtérítésére, amely éjjeli munka idején keletkezett. Szintén a gazda embertelen magatartása lett az oka a bekövetkezett kárnak, melyet végső soron a gazdának kellett megfizetni. Almádi Mihály béres őrzése alól egy méneses ló és egy tehén elveszett. A béres azzal védekezett, hogy a „ló heverő és méneses lévén, magában, nyűgben nem maradhatott. A marhára is gondja volt, de azok Derekegyházára a gróf Károlyi legelőre voltak beszkottatva, azok a szentesi gazdák legelőjén nem maradhattak meg. Éjszaka, havas esőben az egyik marha elszakadt, mivel a gazda éjjeli tájban parancsolta a legelőre való kihajtást.”³⁰ A béres azt is bevallotta, hogy a gazda nappal, esőben istállót építtetett, éjszaka a marhát őriztette, amikor a havas eső esett a béres bement a szállásra megszáritkozni. A béres minden állítását bizonyította. A törvényszék a gazdát marasztalta el: „mivel marháját cselédjének veszedelmével éjszakának idején, havas esőben, tilalmas pusztára hajtani nem tartozott volna, ezért bérese letartóztatott bérét fizesse meg.”³¹

A szolgálati szerződés lényeges elemei közé tartozott a béresek számadási kötelezettsége. Amikor a szolgálati idő letelt, a pásztornak el kellett számolnia az ő felelősségére bízott állatokkal, sőt azok szaporulataival is: „régől fogva gyakoroltatott szokás az, mely törvényül is tartatik, hogy aki elébe számon adatik a jószág, az tartozzon mindenkor számot adni.”³² Ha ebben hiány mutatkozott, azért e béres tartozott felelősséggel. Kiss György kanász számadáskor hat sertéssel nem tudott elszámolni gazdájának Sós Jánosnak. A hiányt úgy akarta pótolni, hogy a Becse István által az ő őrzésére bízott sertések alatt majd felnevel még néhány malacot. Okoskodásába azonban hiba csúszott, mivel a malacok, mint szaporulat is a gazdát illették, így a kanász által felnevelt malacok közül legfeljebb egyet tarthatott volna meg, de abból a hiányzó hat malacot nem tudta volna pótolni. Kiss György azonban a felnevelt malacok közül kettőt tartott meg magának, a többi átadta Becse Istvánnak, míg Sós Jánosnak továbbra sem tudott elszámolni a hiányzó malacokkal. Ezért a bíróság a számadási kötelezettségének elmulasztása miatt, „hibás és ravasz magatartásáért” a sertések árának megfizetésére kötelezte.³³

A béresek figyelmének arra is ki kellett terjednie, hogy a legelőn a kutak milyen állapotban vannak. Róna István marháját a pápista gazdaság legelőjére hajtotta, ahol senki nem ügyelt a kutak állapotjára, s emiatt egy negyedfű tinó beleesett, Miután nem tudták kihúzni, megdöglött. A törvényszék az ott lévő

³⁰ CsMLSz V.A.102.b/2. 413/1784.

³¹ CsMLSz V.A.102.b/2. 413/1784.

³² CsMLSz V.A. 102.b/1. 209/1775.

³³ CsMLSz V.A.102.b/2. 542/1792.

három pásztort kötelezte a kár megtérítésére, mert a „gazdaság azért fogadott barma mellé pásztorokat, hogy nem egy, nem kettő hanem annál több számmal őrizték a marhákat, de a baleset idején a barom mellett csak egy bojtár volt.”³⁴

Gondatlanság miatt kötelezte a bíróság kártalanításra a csordást, annak ellenére, hogy a város hadnagya is azt állította, hogy „a tehén olyan gödörbe esett, ahol nem volt könnyű megtalálni.” De a csordás, becsületére legyen mondva, a bíróság előtt bevallotta, hogy a szerencsétlenség napján nem ment a csorda után, azaz megszegte kötelességét. A törvényszék kártérítésre kötelezte: „nehogy tovább is alkalmatosságot vegyen az számadása alá bírt jószágoknak oly gondatlannak és restül való őrzésére.”³⁵

A szolgálati szerződést akkor teljesítették a pásztorok, ha a szerződés idejének lejártakor a reájuk bízott állatokkal elszámoltak, melynek ellenértékeként a gazdának kötelessége volt a kialkudott bért kifizetni. Ha a számadáskor hiány mutatkozott, vagy már korábban bebizonyosodott, hogy az állat elveszése vagy sérülése folytán kár keletkezett, akkor került sor annak megvizsgálására, hogy ki a felelős a károkozásban.

Miután a szolgálati szerződés következtében a pásztorok felelős őrzésébe kerültek a reájuk bízott állatok, a fenti példák alapján is látható, hogy a *pásztorok felelőssége* igen széles körű volt. Amennyiben *szándékos vagy gondatlan* magatartásuk következtében következett be a kár, annak megtérítésére kötelezték őket, melynek megfizetése kétféleképpen történhetett, vagy levonták a pásztor béréből az okozott kár értékét, vagy fizetési kötelezettséget írtak elő számára. A szokásjog által meghatározott felelősségi viszonyok elemzésénél csak azt lehet egyértelműen meghatározni, hogy mikor tekintették a pásztor magatartását szándékos cselekedetnek, azaz mely esetben látták a törvényszék tagjai bizonyítottnak, hogy a pásztor tudva és akarva okozott kárt gazdájának.³⁶ Az ilyen magatartást a jegyzőkönyvek általában „*szántszándékos*” cselekedetnek jellemezték. Pádár István a törvényszék előtt azt állította, hogy amikor sertéseit a csürhére hajtotta egy kivált a többi közül és Vecseri Gergely kertjébe ment. Vecseri látva, hogy a sertés a veteményesben kárt okoz „annyira megboszszankodtam azon kóborló sertésekre, hogy azt mondtam, mind agyonverem.”³⁷ A bíróság ezt a magatartást minősítette úgy, hogy Vecseri Gergely *boszszúságból és szántszándékkal* vágta agyon a sertést, melynek árát köteles volt a károsultnak megfizetni.

³⁴ CsMLSz V.A.102.b/1. 226/1776.

³⁵ CsMLSz V.A.102.b/2. 510/1791.

³⁶ WERBÓCZY: *Hármaskönyv*. II.83. (20§) „Nem véletlen pedig az eset és nem tartjuk azt olyannak, a mikor valaki valamely gonosztettnek elkövetését megfontolva és előre eltökélt gonosz szándékkal hagyja meg.”; WENZEL: 195. „Az adós, ki álnok szándékkal, azaz tudva és akarva tartozása tekintetében hitelezője jogát sérti vagy annak eleget nem tesz, gonosz tetteért mindig felelős.”

³⁷ CsMLSz V.A.102. b/2. 531/1792.

Szándékos károkozás miatt vonták felelősségre Török Urbánt, aki cselédjeivel együtt az itató vályút „felvágatta és elrontotta”. Ezért a város törvényszéke ítéletében kimondta, hogy mivel a béres bojtárja „megvallotta, hogy maga gonosz indulatjából vágta fel a barom itató vályúját, vétkes cselekedetnek illendő büntetésül, másoknak elrettentésére a számadón és bojtárján 30–30 pálca személy szerint verettetik. E felett a vályú árát, tíz forintot megfizetni kötelesek.”³⁸

Ugyancsak szándékos cselekedetnek minősítette a törvényszék Pintér István béres cselekedetét, aki a gondozására bízott jármos tinót szántsándékkal úgy megvert, hogy annak lába eltört, melyért az állat árát kellett a gazdának megfizetnie.³⁹ Szintén szándékos cselekedete miatt kötelezte kártérítésre a törvényszék Nyíri Jánost, akit Vass András azért perelt be, mert a gondviselésére bízott negyedfű kanca csikó elveszett. „Mivel a béres vasárnap a Veker csárdájában társaival ivott, korhelykedett, elhagyván gazdájának tanyáját és jószágát, az elveszett állat árának megfizetésére köteleztetik, mivel neki gondviselésére bízott, s kötelessége szerint tartozott is azt minden veszedelemtől megőrizni.”⁴⁰ Ha a pásztor magatartását a törvényszék szándékosnak minősítette, akkor teljes kártérítést kellett fizetnie. Éppen ezért a pásztorok igyekeztek azt bizonyítani, hogy a gondviselésükre bízott állatokat nem szándékosan sebesítették meg. Ezt tette az a béres is, aki úgy ütötte meg a tinót, hogy kiütötte a szemét. A béres védekezése ellenére a törvényszék úgy ítélte: „ismeretes igazság az, hogy már mostan az mezei cselédek kegyetlenek és a szegény gazdák kárával keveset gondolnak arravaló nézve, jóllehet hihető, hogy szántsándékkal nem kívánt kárt tenni, mindazonáltal kegyetlensége büntetésül és másoknak példájára a tinóban esett kárt megfizetni köteles legyen.”⁴¹

Más volt a kárt okozó cselekedet megítélése ha a törvényszék a kellő gondosság elmulasztását állapította meg. A *gondatlan magatartást* a 18. századi iratok gyakran „*vigyázatlan*” cselekedetnek minősítették, de a rendelkezésre álló iratanyagokból nem mindig lehet megállapítani, hogy ez súlyos vagy csak enyhe gondatlanságnak, azaz neglignenciának tekinthető-e? Molnár András Tajnai Györgyöt perelte, mivel Tajnai teletetésre vállalta el a marhákat. Ezzel az állatok az ő felelős őrzésébe kerültek. A teletetés ideje alatt az istállóban tűz keletkezett, melynek során Molnár András egy fias tehene bennégett. A törvényszék megállapítása szerint Tajnai „*gondviseletlensége*” miatt gyulladt ki az istálló, ezért „midőn az marhák teletetését magára vállalta, szerencséjeket is magáévá tette” a kár megtérítésére kötelezték.⁴² Ugyancsak tűz okozása miatt kötelezték kártérítésre Vajnai Péter bérest, aki elismerte, hogy a „tűzet, melyről felgyulladt az istálló ő hatta takaratlan és bátorságtalan helyen”.⁴³ Mindkét eset

³⁸ SzMLSz V.A.102.b/1. 287/1779.

³⁹ CsMLSz V.A.102.b/1. 42/1764.

⁴⁰ CsMLSz V.A.102.b/1. 97/1768.

⁴¹ CsMLSz V.A.102. b/1. 265/1777.

⁴² CsMLSz V.A.102.b/1. 251/1777.

⁴³ CsMLSz V.A.102.b/1. 95/1768.

elemzésénél megállapítható, hogy a béresek súlyos gondatlanságot követtek el, mert a tőlük elvárható gondosságot, azaz a tűz őrzését elmulasztották.

Takács Péter gazda Áfra Pál béresén elveszett tehenének árát követelte. Miután bizonyítást nyert, hogy a béres „nagyértékben vigyázatlansága volt az oka a tehen elveszésének,” ezért az egész 30 forintból álló kárt kellett a felperes számára megtéríteni. Miután a béres a tehen árát már megfizette, a gazda a borjút meg kívánta tartani, a törvényszék elegendőnek tartotta annak a kárnak a megfizetésére kötelezni a bérest mely „a tehen tejéből hasznának elvesztéséből keletkezett.”⁴⁴ Ez az ítélet azt bizonyítja, hogy a béres a tőle elvárható gondosságot mulasztotta el, ezért nemcsak az elveszett állat árát kellett megfizetnie, hanem a gazda elmaradt hasznát is.

Ha a béres a kellő gondosságot tanúsította, akkor a kártérítés alól mentesítettek. Héjja János beperelte béreseit, mert a 30 forintot érő tinót, melyet a gondviselésükre bízott, ők elvesztették. A béresek azzal védekeztek, hogy a gazda éjjel érkezett a szállásra a tinóval, amikor Veres Jakab öreg béres azt tanácsolta, hogy az új állatot azonnal kössék az istállóba, de a gazda ezt elutasította, s a tinót csak az akolba hajtották be a többi marhával együtt. a másik béres Csombok Mihály pedig azzal védekezett, hogy „a tinónak szorgalmatos gondja viselése és a reá való vigyázás reám nem lett bízva, arra parancsolatot nem kaptam.” Mindezek után a törvényszék leszögezte: „maga megvallván a felperes, hogy a tinónak békötését az öreg béres javaslatára meg nem engedte, az alperes a tinóra való vigyázásra semmi parancsolatot nem kapott, az alperes a kereset alól felszabadíttatik, mivel a felperes, mint gazda akinek legnagyobb kötelessége maga jószágára gondjának lenni, maga is jelen volt a szálláson.”⁴⁵

A felelősség kérdésének eldöntésénél a *vétlen* károkozás esetét is meg kell vizsgálni. Szlemenics megfogalmazása szerint „ha az ígérő fél véletlen eset miatt a munkát nem teljesítette, azon szokás szerint, hogy a véletlen eset annak árt, akit ér”⁴⁶ a béres nem vonható felelősségre. A korabeli iratok „szerencsétlenségnek” nevezték a vétlen károkozást. Amikor az egyik szomszéd csikói átmentek a szomszéd szállására, s onnan a szomszéd cselédei el akarták azokat kergetni, az egyik csikó úgy megsérült, „hogy egy holnapig fel nem kelhetett. A tanúvallomásokból azonban kiderült, hogy „a csikóban történt kár mezei Péter cselédjei által lett kergetésből származott, de szerencsétlenségnek is lehet tulajdonítani, a csikónak fele árában ítéltetik.”⁴⁷ Ez az eset átvezet a szerződésen kívüli felelősség témájához. Az adott perben két szomszédos gazda állt egymással szemben, s Mezei Péter, akinek szállásán történt a csikó sérülése, felelősséggel tartozott béreseinek magatartásáért. Ezért a felperes a szomszéd gazdát perelte, akinek kötelessége volt a megítélt kártérítést megfizetni. Frank

⁴⁴ CsMLSz V.A.102.b/4. 855/1801.

⁴⁵ CsMLSz V.A.102.b/3. 668/1797.

⁴⁶ SZLEMENICS: III. 151.; Hasonlóképpen vélekedik WENZEL GUSZTÁV is. 271.

⁴⁷ CsMLSz V.A.102. b/2. 484/1790.

Ignác ezt a „mögöttes” felelősséget úgy határozta meg: „a cseléd, béres vagy jobbágy munkás tettéért a gazda [...] annyiban felelős, amennyiben a reájok bízott munka természetéből a kár önként következett vagy a reájok bízott barom és apró marha által történt. Azonban a fizető ezen utóbbi esetben a vétkes kártevő ellen viszonzos keresettel élhet.”⁴⁸ Vecseri Gergely azért panaszolta be Szántó Mihályt, mert „egy eltévelyedett öt esztendő s sertését Szántó Mihály béresei, mivel azt a búzában találták, úgy megverték, hogy többé fel nem gyógyulhatott.”⁴⁹ Szántó Mihály gazdát a törvényszék kártalanításra kötelezte.

A rendelkezésemre álló mezővárosi iratok tanúsága szerint megállapítható, hogy a jobbágy-paraszság körében kötött szolgálati szerződések tartalma a felek megegyezésén alapult. Mindenben megegyezhettek, ha az nem ellenkezett törvénnyel, de főképp az adott területen érvényesülő szokásjoggal. Ezen szerződések kapcsán a jobbágy-paraszság az állatok őrzésére helyezte a hangsúlyt, s ha e közben az állatokat kár érte a felelősség mértékét gyakran az adott mezőváros törvényszéke határozta meg.

MÁRIA HOMOKI-NAGY

DIE INHALTLICHEN ELEMENTE DER DIENSTVERTRÄGE IN DER RECHTSPRAXIS DER KLEINSTÄDTE IM 18. JAHRHUNDERT

(Zusammenfassung)

Die durch das Gewohnheitsrecht bestimmte privatrechtliche Rechtspraxis hat die Regeln einiger Vertragstypen während einiger Jahrhunderte zustande gebracht. Das Leben der Bevölkerung wurde in den Kleinstädten von den in den Dienstverträgen des leibeigenen Bauerntums abgefassten Bedingungen beeinflusst. Wegen Mangel an entsprechenden Gesetzen wurden die inhaltlichen Elemente dieser Verträge hauptsächlich durch das Gewohnheitsrecht bestimmt. Unter den inhaltlichen Elementen der Verträge spielte die Haftungsregelung eine wesentliche Rolle. Obwohl ein bedeutender Teil der Rechtsstreite zwischen den Leibeigenen das Ausmass der Haftung behandelte, findet man in der ungarischen Rechtsliteratur keine gründliche Analyse dieser Frage. Der Aufsatz versucht die inhaltlichen Elemente eines solchen Vertragstyps zu analysieren sowie die Fragen der Haftung im alltäglichen Leben darzustellen.

⁴⁸ FRANK: 704.

⁴⁹ CsMLSz V.A.102. b/2. 462/1796.